

BARBARA MAŁGORZATA KAŁDON
UKSW, Warszawa

PRZESTĘPCZOŚĆ WŚRÓD NIELETNICH A PODEJMOWANE DZIAŁANIA PROFILAKTYCZNE

1. WPROWADZENIE

Zjawisko przestępczości nieletnich z uwagi na społeczną doniosłość od dawna pozostaje w kręgu zainteresowań badaczy i osób zajmujących się wychowaniem młodzieży. Ciągłe poszukuje się nowych rozwiązań w dziedzinie zapobiegania przestępczości nieletnich oraz różnych form niedostosowania społecznego wśród młodzieży, w tym przestępstwa.

Niniejsze opracowanie składa się z sześciu części odpowiednio prezentujących: wprowadzenie – charakterystykę podstawowych pojęć omawianego zagadnienia; determinanty przestępczości nieletnich; dane statystyczne prezentowanego problemu, prawa nieletnich, działania profilaktyczne względem nieletnich i podsumowanie. W podsumowaniu zostały przedstawione postulaty *de lege ferenda* w zakresie postępowania z nieletnimi.

Przez przestępczość nieletnich rozumie się czyny zabronione określone przez ustawę jako przestępstwo, przestępstwo skarbowe lub niektóre wykroczenia, dokonane przez osoby nieletnie w rozumieniu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich¹. Podejmując rozważania w zakresie zjawiska przestępczości nieletnich należy z pewnością zdefiniować termin określający omawiane zagadnienie. Jest to pojęcie kryminologiczne stosowane na całym świecie, jednakże nie jest ono jednoznaczne. Niejednoznaczność ta wynika z różnych kryteriów określania granicy wieku osoby, którą określa się jako „nieletnią” oraz katalogu czynów uważanych za przestępstwo.

Zgodnie z art. 1§1-3 kodeksu karnego (k.k.) przestępstwem jest czyn człowieka zabroniony pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia². Nie stanowi przestępstwa czyn zabroniony, którego społeczna szkodliwość jest znikoma³. Ponadto, nie popełnia przestępstwa sprawca czynu zabronionego, jeżeli nie można mu przypisać winy w czasie czynu⁴.

¹ Por. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz.U. Nr 35, poz. 228.

² Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny, Dz.U. Nr 88, poz. 553.

³ Por. tamże.

⁴ Por. tamże.

Przestępstwem może być tylko czyn, tzn. zachowanie się człowieka w otaczającej go rzeczywistości społecznej⁵. Pojęcie to traktuje się jako podstawę nauki o przestępstwie, pełni funkcję klasyfikacyjną, służącą podziałowi ludzkich zachowań na te, które mogą być przedmiotem prawnokarnego wartościowania, i takie, które przedmiotem takim być nie mogą. Pojęcie czynu powinno obejmować wszystkie formy zachowania ludzkiego, które mogą zagrażać dobrom mającym społeczną wartość⁶.

W myśl ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, nieletnimi są: osoby przed ukończeniem 18. roku życia w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji, osoby, które po ukończeniu 13 lat, a przed ukończeniem 17 lat dopuściły się czynu karalnego, osoby w wieku do 21 lat, wobec których wykonywane są środki wychowawcze i poprawcze⁷. Zdaniem niektórych przedstawicieli doktryny takie szerokie ujęcie „nieletniego” wskazuje na nadanie mu sensu „nieletni-nieprzystosowany społecznie”⁸.

Wraz z ogromnymi przemianami, które zaszły we wszystkich dziedzinach życia społeczno-ekonomicznego z końcem XX wieku, nastąpił wzrost przestępczości i zjawisk patologicznych. Walka z przestępczością stała się jednym z podstawowych zadań państwa, choćby dlatego, że zaczęła ona przybierać coraz to bardziej groźne i zarazem skomplikowane formy⁹.

Jak zauważa H. Kołakowska-Przełomiec, literatura przedmiotu ukazuje różne wyznaczniki zachowań przestępczych. Dorobek psychologii sądowej, kryminologii, a także innych nauk społecznych, które zajmują się przestępczością jako zjawiskiem patospołecznym, wyraźnie pokazuje, że na przestrzeni lat zmienia się zjawisko przestępczości rozumianej zarówno jako zjawisko masowe, jak też analizowane z punktu widzenia zachowania sprawców. W przestępstwach agresywnych potwierdza się tendencja, że coraz młodszy są ich sprawcy i że dokonują coraz bardziej okrutnych czynów. Pojawiają się także nowe typy zachowań przestępczych, np. zabójstwo na zlecenie, przestępstwa komputerowe, przestępczość zorganizowana, terroryzm i inne¹⁰.

Ponadto w art. 4§1 ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich ustawodawca ukazał objawowe ujęcie demoralizacji, o której świadczą między innymi naruszenie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu bądź innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych¹¹. W powyższym artykule ustawodaw-

⁵ Por. *Prawo karne. Repetytorium*, red. E. Blaski, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2008, s. 62.

⁶ Por. tamże.

⁷ Por. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich, Dz.U. 1982 r., nr 35, poz. 228.

⁸ M. Stanowska, A. Walczak-Żochowska, K. Wierzbowski, *Uwagi o profilu ustawy o postępowaniu z nieletnimi (Zagadnienia materialnoprawne i procesowe)*, Państwo i Prawo (1983)6, s. 55.

⁹ Por. J. Wódz, *Zjawiska patologii społecznej a sankcje społeczne i prawne*, Gdańskie Wydawnictwo Naukowe, Gdańsk 1973, s. 57.

¹⁰ Por. H. Kołakowska-Przełomiec, *Zapobieganie przestępczości*, Wyd. PWN, Warszawa 2000, s. 36.

¹¹ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny, Dz.U. Nr 88, poz. 553.

ca przykładowo wymienić okoliczności świadczące o demoralizacji nieletniego, które stanowią zachowania naganne, często szkodliwe społecznie.

W opinii A. Strzembosza, termin „demoralizacja” oznacza odrzucenie przez nieletniego lub nieprzestrzeganie przez niego podstawowych norm moralnych, mających wpływ na wypełnianie ról społecznie ważnych, odmowę podporządkowania się uzasadnionym wymaganiom rodziny, szkoły, pracodawcy¹². Zdaniem Autora z pojęcia tego należy usunąć te elementy, które wskazują na źródło takiego stanu rzeczy, a przede wszystkim na jego zawinienie ze strony zdemoralizowanego¹³.

B. Hołyst podaje, że podstawowymi bodźcami, które determinują przestępczość nieletnich są:

- chęć zdobycia pieniędzy lub innych korzyści materialnych,
- zaimponowanie innym,
- namowa kolegów bądź dorosłych osób,
- chęć przebywania i realizowania się w grupach nieformalnych,
- powielanie wzorców i zachowań mających swoje źródło w domu rodzinnym,
- poczucie bezkarności za wcześniejszą działalność przestępczą,
- poszukiwanie akceptacji, gdy nie można znaleźć oparcia i poczucia bezpieczeństwa wśród rodziców i opiekunów¹⁴. Powyższe bodźce przeważnie wywoływane są niezaspokojeniem podstawowych potrzeb dziecka przez rodzinę bądź chęcią przynależności do grup nieformalnych, zazwyczaj podkultur młodzieżowych.

2. DETERMINATY PRZESTĘPCZOŚCI NIELETNICH

Znaczenie społeczne zagadnienia przestępczości nieletnich jest przyczyną różnorodnej, interdyscyplinarnej literatury poświęconej tej problematyce. Opracowania mające za temat młodzież przestępczą odnoszą się najczęściej do determinantów wykołejenia społecznego, a mianowicie: osobowości nieletniego, rodziny, szkoły, grupy rówieśniczej, mediów.

Ważne znaczenie ma czynnik osobowościowy, z którym wiąże się stan zdrowia (zwłaszcza psychicznego), stosunek do uzależnień, wiek, płeć, poziom inteligencji, cechy charakteru. Cechą osobowości sprzyjającą powstawaniu przestępczości jest agresywność. Jej rozmiary u niedostosowanych jednostek są znacznie większe niż u dzieci i młodzieży z niezaburzoną socjalizacją. Można wymieniać wiele cech osobowości, których częstość występowania wśród niedostosowanych społecznie jest większa niż w przeciętnej populacji, np.: niezdolność do nawiązywania pozytywnych kontaktów emocjonalnych z otoczeniem czy zaburzoną samoocenę¹⁵.

Niewątpliwie jedno z istotniejszych miejsc w rozważaniach nad genezą zjawiska niedostosowania społecznego, w tym przestępczości, zajmuje rodzina, bowiem

¹² A. Strzembosz, *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1985, s. 129.

¹³ Por. tamże.

¹⁴ Por. B. Hołyst, *Kryminologia*, Wyd. PWN, Warszawa 2001, s. 450.

¹⁵ Por. tamże, s. 348.

w niej między innymi następuje socjalizacja dziecka poprzez procesy identyfikacji, internalizacji, modelowania ról, kształtowania więzi emocjonalnych, uczenia się ról społecznych, a także zaspakajania potrzeb biologicznych, psychicznych, społecznych. Rodzina, w której nie są zapewnione wyżej wymienione czynniki, a występują w niej takie zjawiska, jak: alkoholizm, przestępczość, prostytutka, konflikty o różnym podłożu, zachowania agresywne, stosowanie dotkliwych kar oraz stosowanie niewłaściwych metod wychowawczych (autokratyczne, liberalne i niekonsekwentne), częsta zmiana opiekunów i środowisk wychowawczych przestaje być dla dzieci oazą bezpieczeństwa wsparcia i spokoju¹⁶.

Nie bez znaczenia w omawianym aspekcie jest szkoła, w której młody człowiek może doznawać różnych porażek i wzmocnień negatywnych poprzez oceny niedostateczne, z uwagi na znaczne opóźnienia w nauce, drugoroczność, stygmatyzację, odrzucenie przez zespół klasowy. Te niepowodzenia może rekompensować ustawicznymi wagarami łącznie z porzuceniem szkoły¹⁷.

Istotne znaczenie odgrywa grupa rówieśnicza, w której nieletni bierze aktywny udział, gdyż tam szuka zaspokojenia potrzeb: uznania, akceptacji, bezpieczeństwa, nawiązuje więź emocjonalną, której zabrakło w domu rodzinnym. Dla jednostek osamotnionych, pozbawionych opieki rodzicielskiej oraz doświadczających ustawicznych niepowodzeń szkolnych, atrakcyjność grup nieformalnych jest szczególnie interesująca, gdyż potrafią zaimponować, wciągnąć i przygarnąć dorastającą młodzież¹⁸. Istnieją ponadto sytuacje, w których grupa rówieśnicza może przekształcić się w grupę przestępczą lub grupa przestępcza znacznie wywierać negatywny wpływ na jednostkę niezdemoralizowaną.

Negatywną rolę odgrywa także udział młodzieży w subkulturach młodzieżowych związanych z aspołecznym zachowaniem. Środowisko społeczne może być terenem wszelkich form aspołecznej działalności nieformalnych grup, w tym zachowań agresywnych¹⁹.

Agresja młodym ludziom często jest przydatna do realizacji materialnych oraz innych potrzeb. Dla chłopców w okresie adolescencji istotne jest dążenie do osiągnięcia satysfakcjonującej pozycji w grupie rówieśniczej, a także poszukiwanie stymulacji. Przykładowo, głównym motywem rozboju u nieletnich może być powiązanie z różnym rodzajem doświadczeń socjalizacyjnych. Nieletni, którzy pochodzą z tzw. dobrych domów, mogą dokonywać rozboju bezrefleksyjnie, ulegając presji kolegów lub poszukując stymulacji²⁰.

¹⁶ Por. Cz. Cekiera, *Zagrożenia dzieci i młodzieży w środowisku szkolnym i pozaszkolnym*, Wydaw. Adam Marszałek, Gdańsk-Toruń 1995, s. 62.

¹⁷ Por. B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 351.

¹⁸ Por. B. Kałdon, *Środowiskowe i osobowościowe uwarunkowania przynależności młodzieży*, w: *Diagnostyka i rozwiązywanie problemów psychospołecznych dzieci i młodzieży*, red. B. Kałdon, J. Kahlan, A. Fidelus, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz-Warszawa 2009, s. 47.

¹⁹ Por. tamże, s. 47.

²⁰ Por. B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 351.

3. STATYSTYKA PRZESTĘPCZOŚCI NIELETNICH

Do wzrostu zachowań dewiacyjnych przyczyniły się niewątpliwie zmiany polityczno-społeczne po 1990 r., wpływ mediów, nieograniczony dostęp do Internetu, programy w telewizji, które są naładowane seksem, wulgaryzmami i przemocą. Istotnym problemem są także gry komputerowe, z których przeważnie chłopcy nabywają doświadczeń agresji, a także rozluźnienie więzi międzyludzkich w środowisku lokalnym.

Wyniki badań wielokrotnie potwierdzają przestępczość wśród osób, które dorastają w patologicznej rodzinie, gdzie miały miejsce zjawiska przemocy czy niewłaściwych postaw wychowawczych oraz używania środków psychoaktywnych, w tym alkoholu. Używanie alkoholu wywiera wpływ na wzrost przestępczości wśród nieletnich. Udział nietrzeźwych nieletnich sprawców przestępstw kształtuje się na poziomie 4% w odniesieniu do ogółu popełnionych przez nich przestępstw, a w niektórych kategoriach, np.: w przestępstwach przeciwko funkcjonariuszom publicznym – 40%, bójkach i pobiciach – 3%, zgwałceniach – 28%, rozbojach i kradzieżach – 22%²¹.

Jak wynika z danych statystyk sądowych Ministerstwa Sprawiedliwości, w Polsce wskaźniki zagrożeń wśród młodzieży rosną gwałtownie w ciągu ostatnich lat. Najpowszechniejszym typem przestępstw młodzieży są: kradzieże, napady i rozboje, związane z narkomanią, z czego niewątpliwie poważne zagrożenie dla porządku prawnego stanowią rozboje²².

W klasyfikowaniu, rozbój można określić jako czyn „z pogranicza” przestępstw przeciwko mieniu oraz zdrowiu i życiu. Z jednej bowiem strony, jest to kradzież, co wskazywałoby na ekonomiczne podłoże przestępstwa, zaś z drugiej, jest bardzo istotnym elementem przemocy wobec ofiary, która poprzez groźby, użycie siły fizycznej czy też zastraszenie sprawcy doprowadza do stanu bezbronności²³.

Rozmiary przestępczości określa się na podstawie analizy orzeczonych środków wychowawczych i poprawczych. W strukturze przestępczości nieletnich dominują przestępstwa przeciwko mieniu, a zachowania agresywne, do których można zaliczyć stosowanie przemocy i bójki, są udziałem coraz większej liczby dzieci i młodzieży. Według statystki prokuratorskiej, sprawcami czynów chuligańskich przeciwko mieniu są osoby w wieku 13-29 lat, przy czym liczba tych osób z roku na rok się zwiększa²⁴.

Statystyki prowadzone przez Komendę Główną Policji wykazują, że w latach 2000-2009 najczęściej popełnianymi przestępstwami przez osoby nieletnie były: kradzieże z włamaniem, kradzieże rozbójnicze, rozboje oraz wymuszenia²⁵. Naj-

²¹ Por. tamże, 353.

²² Por. *Internetowy system aktów prawnych*, <<http://ispa.m.sojm.gov.pl>>, (data dostępu: 12.09.2012).

²³ Por. B. Gula, M. Wysocka-Pleczyk, *Przestępczość nieletnich*, Wyd. UJ, Kraków 2009, s. 103.

²⁴ Por. tamże, s. 355.

²⁵ Por. Statystyka Komendy Głównej Policji m.st. Warszawy z lat 2000-2009, <<http://www.policja.waw.pl/portal/pl/53/Statystyki.html>>, (data dostępu: 13.07.2013).

bardziej jednak niepokojąca jest stała tendencja wzrostowa przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu – uszczerbek na zdrowiu, udział w bójce lub pobiciu²⁶. Nie odnotowuje się także znacznego spadku liczby dokonanych zabójstw i zgwałceń przez osoby nieletnie²⁷.

Poniżej przedstawione zostaną wybrane dane statystyczne odnośnie do czynów karalnych z udziałem nieletnich z policyjnego Systemu Statystyki Przestępczości „Temida” w latach 2010-2011:

- rozboje, kradzieże oraz wymuszenia rozbójnicze – 12 438 czynów, co stanowiło 47,4% ogółu przestępstw stwierdzonych w tej kategorii,

- kradzieże z włamaniem – 9 329 czynów, co stanowiło 6,9% ogółu przestępstw w tej kategorii,

- kradzież cudzej własności – 11 470 czynów, co stanowiło 5,0% ogółu przestępstw w tej kategorii,

- uszczerbek na zdrowiu – 5 496 czynów, co stanowiło 33,4% ogółu przestępstw w tej kategorii,

- uszkodzenie mienia – 5 605 czynów, co stanowiło 7,7% ogółu przestępstw w tej kategorii,

- udział w pobiciu lub bójkach – 3 580 czynów, co stanowiło 29,8% ogółu przestępstw stwierdzonych w tej kategorii²⁸. Jak widać, w strukturze przestępczości nieletnich dominują przestępstwa przeciwko mieniu. Zachowania agresywne, do których można zaliczyć bójki, są udziałem coraz większej liczby dzieci i młodzieży.

Postępowanie w sprawach nieletnich jest postępowaniem karnym wobec nieletnich, którzy odpowiadają na zasadzie art. 10§2 k.k., i toczy się przed sądem zwykłym. Chodzi tutaj o nieletnich, którzy po ukończeniu 15 lat dopuścili się czynu zabronionego określonego w art. 134 k.k. (zamach na życie Prezydenta RP), art. 148§1,2 lub 3 k.k. (zabójstwo), art. 156§1 lub 3 k.k. (ciężkie uszkodzenie ciała), art. 163§1 lub 3 k.k. (sprowadzenie katastrofy), art. 166 k.k. (porwanie statku), art. 173§1 lub 3 k.k. (sprowadzenie katastrofy komunikacyjnej), art. 197§3 k.k. (zgwałcenie typu kwalifikowanego), art. 252§1 lub 2 k.k. (wzięcie lub przetrzymywanie zakładnika), art. 280 k.k. (rozbój), jeżeli okoliczności sprawy, stopień rozwoju sprawcy, jego właściwości i warunki osobiste za tym przemawiają, a w szczególności, jeżeli poprzednio stosowane środki wychowawcze lub poprawcze okazały się bezskuteczne²⁹.

W związku z powyższym, nowe tendencje mają na celu objęcie ochroną dzieci zaniedbane i zagrożone demoralizacją. Ponadto zwraca się uwagę na podwyższenie górnej granicy nieletniości wraz ze stosowaniem środków wychowawczych odmiennych od karnego sądownictwa nieletnich³⁰.

²⁶ Por. tamże.

²⁷ Por. tamże.

²⁸ Por. Wydział Statystyki Ministerstwa Sprawiedliwości m.st., *Dane z Policyjnego systemu statystyki przestępczości „Temida” lata 2010-2011*, s. 37.

²⁹ Por. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r., Kodeks karny, Dz.U. Nr 88, poz. 553.

³⁰ Por. A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, RW KUL, Lublin 1984, s. 21-28.

4. PRAWA NIELETNICH

Z literatury przedmiotu wynika, że reakcja prawna na przestępczość nieletnich do końca XIX w. niemal na całym świecie miała charakter represyjny i odwetowy. Dzieci traktowane były jako nieodpowiedzialne i zwalniane od kar. W XIX w. koncepcja represji zaczęła być łagodzona tendencjami wychowawczymi, przyjętymi w dziedzinie wykonywania kary pozbawienia wolności, w wyniku której nieletnich kierowano do kolonii rolniczych i zakładów poprawczych³¹. Momentem przełomowym w odpowiedzialności nieletnich i ich traktowania było powstanie sądownictwa dla nieletnich na początku XX w. Powojenne ustawodawstwa dla nieletnich zaczęły nabierać coraz bardziej charakteru prawa specjalnego, autonomicznego, z większymi akcentami z dziedziny pedagogicznej, psychologicznej i socjologicznej³².

Pod koniec XX w. coraz większą rolę w resocjalizacji nieletnich zaczęły odgrywać m.in.: Konwencja ONZ o Prawach Dziecka, Europejska Konwencja o Prawach Dziecka, Europejska Karta Społeczna, a także Deklaracja o Wychowaniu Chrześcijańskim. W oparciu o powyższe dokumenty można stwierdzić, że ewolucja obrazu dziecka w ciągu ostatnich kilku dekad znalazła w Europie swoje rzeczywiste odzwierciedlenie.

Jak zauważa B. Urban, istotny wpływ na kształtowanie się „praw nieletnich” wywarły organizacje międzynarodowe, a zwłaszcza ONZ³³. Zasadom postępowania z nieletnimi Konwencja Praw Dziecka poświęciła dwa artykuły: 37 i 40, a jej preambuła odwołuje się do Zbioru Podstawowych Reguł Narodów Zjednoczonych w zakresie Wymiaru Sprawiedliwości wobec Nieletnich (Reguły Pekіńskie)³⁴. Na uwagę w tej kwestii zasługują również Wskazania Narodów Zjednoczonych Dotyczące Zapobiegania Przestępczości Nieletnich (Wskazania Rijadzkie)³⁵ oraz zalecenia Rady Europy, zwłaszcza nr R(87)20, przyjęte dnia 17 września 1987 r.³⁶.

W Polsce omawianą problematykę reguluje obecnie ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z dnia 26 października 1982 r.³⁷. Wcześniejszy projekt regulacji postępowania w sprawach nieletnich, projekt ustawy z 21 marca 1921 r. o sądach dla nieletnich, nie stał się ze względu na sytuację ekonomiczną państwa, obowiązującą ustawą.

Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich jest pierwszym polskim kompleksowym aktem prawnym w kwestii traktowania nieletnich. Pozytywne znaczenie regu-

³¹ Por. M. Kalinowski, *Resocjalizacja nieletnich w państwach europejskich i pozaeuropejskich*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2005, s. 270.

³² Por. tamże.

³³ Por. B. Urban, *Zachowania dewiacyjne młodzieży*, Wyd. UJ, Kraków 1999, s. 141-147.

³⁴ Por. B. Gronowska, T. Jasudowicz, C. Mik, *O prawach dziecka*, Wyd. Comer, Toruń 1994, s. 40-41.

³⁵ Por. J. Szumski, *Postępowanie w sprawach nieletnich*, Wyd. US., Gdańsk 1996, s. 252-262.

³⁶ Por. E. Bieńkowska, *Jak reagować na przestępczość nieletnich*, Jurysta (1997)4, s. 21-23.

³⁷ Dz. U. Nr 35, poz. 228; zm.: Dz. U. z 1992 r. Nr 24, poz. 101; z 1995 r. Nr 9, poz. 443; z 1998 r. Nr 106, poz. 668; z 1999 r. Nr 83, poz. 930.

lacji prawnej zawartej w przepisach tej ustawy jest bezsporne. Regulacja ta odnosi się do poważnej liczby społecznie ujemnych faktów, do których należą zjawiska patologii wśród nieletnich. Zjawiska te były i współcześnie są postrzegane z różnych perspektyw. Z jednej strony, ocenia się je jako społecznie negatywny problem wymagający odpowiedniego przeciwdziałania. Zwiększone natężenie przestępczości wśród nieletnich znalazło odbicie w rozwiązaniach k.k. w postaci poszerzenia wyjątku od zasady, że osoba do lat 17, a więc nieletni w rozumieniu prawa karnego, nie ponoszą odpowiedzialności karnej. Z drugiej strony, obok potrzeby przeciwdziałania przestępczości wśród osób nieletnich ze względów ogólnospołecznych oraz wykazania troski o przyszłość młodzieży zagrożonej, ujawnia się inny wymiar traktowania takich sprawców czynów karalnych. Jest to niewątpliwie społecznie uświadomiona konieczność traktowania nieletnich w sposób odrębny od dorosłych. Świadomość taka sięga czasów najdawniejszych, a więc praktyki w państwie rzymskim i później w innych krajach europejskich. Obowiązujące rozwiązania ustawowe opierają się na dwóch założeniach: koncepcji dziecka w niebezpieczeństwie oraz zasadzie dobra dziecka³⁸.

Założenie pierwsze zaznacza się w podstawie wszczęcia postępowania w sprawie nieletniego, zagrożonego w dalszym rozwoju moralnym, społecznym, obywatelskim, któremu należy przyjść z pomocą dyktowaną troską o jego zagrożoną przyszłość³⁹. Temu ma służyć możliwość wszczęcia postępowania jeszcze przed czynem zabronionym, z powodu stwierdzonych przejawów demoralizacji⁴⁰.

Drugie ze wspomnianych założeń odnosi się do wyboru przez sędziego rodzinnego formy rozpatrywania czynu nieletniego i wyboru rodzaju środka bądź środków. Sąd powinien kierować się tym, jaki środek będzie dla niego w konkretnym przypadku najkorzystniejszy z punktu widzenia jego dobra. Z ideą dobra dziecka łączy się zasada indywidualizacji – ważny jest indywidualny dobór środka najbardziej przydatnego dla danego przypadku⁴¹.

Kolejne ważne założenie, charakteryzujące przyjęty w ustawie model, to zasada sądowego rozpatrywania spraw nieletnich. Całość postępowania, poczynawszy od postępowania wyjaśniającego, należy do sędziego bądź sądu.

Z. Lorek wśród zasad postępowania, które dominują w postępowaniu w sprawach nieletnich, wymienia: zasadę dominacji celów wychowawczych, indywidualizacji, elastyczności, współdziałania rodziców lub opiekunów w postępowaniu, wyłącznej właściwości sądu rodzinnego, ograniczonego formalizmu i poszanowania nieletniego⁴². Należy jednak zaznaczyć, że nadrzędną dyrektywą w postępowaniu z nieletnimi jest dobro nieletniego, zgodnie z art. 3 § 1 u.p.n.

³⁸ Por. T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Lexis Nexis, Warszawa 2007, s. 11.

³⁹ Por. tamże, s. 12.

⁴⁰ Por. tamże.

⁴¹ Por. tamże.

⁴² Por. Z. Lorek, *Zasady postępowania z nieletnimi. Próba systematyzacji*, Państwo i Prawo (1988)11, s. 65-73.

Od najdawniejszych czasów można zaobserwować w systemach odpowiedzialności karnej tendencje do łagodniejszego traktowania dzieci i młodzieży będącej sprawcami czynów karalnych. Zwracano często uwagę na fakt, że świadomość dziecka w ocenianiu zjawisk i zachowań społecznych znacznie różni się od prezentowanej przez człowieka dorosłego. Takie postawienie sprawy było przyczyną do odrębnego traktowania nieletnich, a w konsekwencji do wykształcenia odrębnego ustawodawstwa, mającego za cel opiekę nad nieletnimi i ich ochronę przed ujemnymi zjawiskami.

Wykształciła się zasada, że dzieci poniżej konkretnego wieku nie ponoszą odpowiedzialności karnej, jednakże, jeśli chodzi o to, gdzie powinna być wyznaczona granica łagodzenia kary a gdzie granica nieobowiązywania sankcji karnej, to do dnia dzisiejszego jest to kwestia zależna od systemu prawnego w danym państwie. Przepisy u.p.n. stosuje się w zakresie zapobiegania i przeciwdziałania nieletnich w odniesieniu do osób, które nie ukończyły 18 roku życia. Opowiedzenie się za nieokreśleniem dolnej granicy wieku, od którego można interweniować w ramach przeciwdziałania demoralizacji nieletniego, jest uargumentowane tym, że trzeba mieć na uwadze możliwą konieczność podjęcia interwencji względem nieletniego z powodu zagrożenia demoralizacją we wczesnym okresie jego życia.

5. DZIAŁANIA PROFILAKTYCZNE WOBEC NIELETNICH

Zdaniem E. Nowakowskiej, profilaktyka to proces wspomagania człowieka w radzeniu sobie z trudnościami zagrażającymi prawidłowemu rozwojowi i zdrowemu życiu. Ponadto jej celem jest ograniczenie i likwidowanie czynników, które blokują prawidłowy rozwój i zaburzają zdrowy styl życia⁴³.

Według J. Szymańskiej, profilaktyka zakłada dwa główne cele: pierwszy polega na wzmacnianiu zachowań prawidłowych, drugi zaś polega na redukcji czynników ryzyka⁴⁴. Zapobieganie przestępczości nieletnich nie może mieć wyłącznie na celu położenie kresu dalszej przestępczości, ale przede wszystkim powinno zmierzać do przyswojenia przez jednostkę prawidłowych form zachowania się.

Istotą systemu profilaktyki przestępczości wśród nieletnich są podejmowane w różnym stopniu interwencje zapobiegające pojawieniu się i rozwojowi procesu społecznego niedostosowania się różnych form dewiacji w zachowaniu nieletnich. Ponadto celem profilaktyki jest powstrzymywanie zaistniałego już niekorzystnego rozwoju oraz wstępna terapia zaburzeń prowadzących do niekorzystnych stanów osobowościowych, zwłaszcza zachowań przestępczych⁴⁵.

Zdaniem B. Hołyta, najważniejszym założeniem w realizacji programu profilaktyki przestępczości nieletnich jest we wszystkich przypadkach manifestowa-

⁴³ Por. E. Nowakowska, *Trzy zbrodnie w próżni*, Dialog (1995)8, s. 87.

⁴⁴ Por. J. Szymańska, *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Wyd. MEN, Warszawa 2002, s. 67.

⁴⁵ Por. B. Urban, *Zachowania...*, s.199.

nia przez dziecko zaburzeń w zachowaniu – przeprowadzenie dokładnej diagnozy środowiska rodzinnego. Jeśli nie znajdzie się żadnych sygnałów świadczących o złym funkcjonowaniu rodziny, wówczas można skierować uwagę na psychofizyczną sylwetkę dziecka. Natomiast w sytuacji, gdy w rodzinie można zauważyć rażące nieprawidłowości, wówczas należy podjąć pracę z rodziną⁴⁶. Rezultatem tego podejścia jest rozwój programów zorientowanych na wspieranie i poprawę funkcjonowania rodzin, zarówno programów dotyczących zapobiegania, jak i podejmujących interwencję w rodzinie⁴⁷. Najważniejsze zasady w tym aspekcie, to: przekonanie o prymacie rodziny jako środowiska wychowawczego; pomoc nastawiona na wspieranie i umacnianie rodziny; koncentracja na relacjach dziecka i rodziny ze środowiskiem; większa niż w tradycyjnych programach pomocy społecznej elastyczność, dostosowanie do potrzeb rodziny, unikanie uzależnienia i stygmatyzacji; odejście od klinicznych metod na rzecz metod z obszaru ortodydaktyki, metod edukacyjnych i działań na rzecz rodziny⁴⁸.

Ważną rolę w profilaktyce przestępczości nieletnich odgrywa także szkoła. Jak twierdzi B. Urban, „konieczność wypełniania przez szkołę funkcji profilaktycznej [...] wynika z istoty i głównych uwarunkowań współczesnych dewiacji. Dotyczy to zarówno przestępczości, jak i wszelkich uzależnień, głównie narkomanii”⁴⁹.

Szkoła powinna skutecznie realizować wśród nieletnich uczniów zasady profilaktyki poprzez różnorodne środki, metody i strategie profilaktyczne, a także być miejscem, gdzie dziecko kształtuje swoje morale oraz uczy się rozwiązywać problemy⁵⁰. Wszelkie objawy nieprzystosowania lub niedostatecznego przystosowania do warunków szkolnych należy traktować jako niezmiernie ważny symptom zakłóceń w procesie wychowawczym.

6. PODSUMOWANIE

Problem zapobiegania przestępczości nieletnich ma swoje specyficzne cechy i jest różnie rozwiązywany. Różnice w podejściu do tego zagadnienia wynikają z trzech przesłanek:

- oceny miejsca, jakie wyznacza się zjawisku przestępczości i demoralizacji w życiu społeczeństwa, i określeniu celu, jaki chce się osiągnąć przez zapobieganie,
- ogólnego charakteru przestępczości,
- warunków społeczno-ekonomicznych⁵¹.

Helena Kołakowska-Przełomiec zauważa, że powinno się zapobiegać przestępczości nieletnich przede wszystkim ze względu na dalsze losy tej części mło-

⁴⁶ Por. B. Hołyst, *Kryminologia*, s. 604.

⁴⁷ Por. M. Kalinowski, *Resocjalizacja nieletnich...*, s. 272.

⁴⁸ Por. tamże.

⁴⁹ Por. B. Urban, *Zachowania...*, s. 202.

⁵⁰ Por. T. Sołtysiak, J. Sudar-Malukiewicz, *Zjawiskowe formy patologii społecznych oraz profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej, Bydgoszcz 2003, s. 345.

⁵¹ Por. H. Kołakowska-Przełomiec, *Zapobieganie przestępczości*, Ossolineum, Wrocław 1984, s. 110.

dzieży, jej przyszłość, przygotowanie do życia i pracy, pełnienia przyszłych obowiązków i zadań w społeczeństwie, a także niebezpieczeństwo, jakie grozi tej części młodzieży⁵². Zdaniem Autorki, wczesne dziecięco-młodzieżowe nieprzystosowanie społeczne manifestujące się m.in. popełnianiem przestępstw, może prowadzić do dalszego wykołajenia społecznego oraz do rozwinięcia się jego innych symptomów w okresie, gdy nieletni dorosną i przejdą do środowiska ludzi dorosłych⁵³. Innym niebezpieczeństwem wskazanym przez H. Kołakowską-Przełomiec jest zasilanie źródła przestępczości nieletnich poprzez dalsze wykołajenie się społeczne nieletnich przestępców, popełnianie przez nich dalszych przestępstw, co może prowadzić do tego, że z czasem staną się dorosłymi przestępcami⁵⁴.

Według wyżej wymienionej Autorki, w sprawie zapobiegania i zwalczania przestępczości zbyt mało zwraca się uwagi na wychowanie moralne nieletnich. Jej zdaniem, na szczególną uwagę zasługują młodszy nieletni w wieku 9-12 lat, u których wczesny rozpocząty proces wykołajenia może pogłębiać się bardzo szybko, utrudniać rozwój moralny i w konsekwencji doprowadzić do znacznej demoralizacji oraz przestępczości⁵⁵.

Obserwowany w ostatnich latach wzrost przestępczości nieletnich i utrzymujący się na dość wysokim poziomie procent recydywy nieletnich przestępców, postępujący proces demoralizacji oraz różnych zachowań dewiacyjnych, mimo stosowania środków wychowawczych i poprawczych, wywołują sceptycyzm, co do dotychczasowych form i metod reedukacji oraz resocjalizacji nieletnich sprawców czynów karalnych⁵⁶. Przedmiotem krytyki stają się władze (policja, sądy) oraz instytucje resocjalizacyjne, jak również służby społeczne powołane do stosowania środków resocjalizacyjnych i profilaktycznych. Z uwagi na to, występują tendencje zmierzające do zreformowania ustawodawstwa. Cenne postulaty do dalszego rozwinięcia *de lege ferenda* w zakresie postępowania z nieletnimi przedstawia P. Kobes⁵⁷. Autor zwraca uwagę na takie kwestie, jak:

- Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich nie oddaje motywów i celu, jaki przyświecał ustawodawcy przy tworzeniu tego aktu prawnego,

- Cele ustawy nie uwzględniają aspektu determinantów psychosocjalnego rozwoju człowieka,

- Definicja legalna pojęcia „nieletni” jest nieprecyzyjna,

- Derogacji powinien ulec przepis art. 2 u.p.n., który zawęża możliwość instytucjonalnego oddziaływania na nieletnich, dopuszczając zastosowanie ustawy jedynie wtedy, gdy nieletni wykazuje już przejawy demoralizacji,

- Wskazane jest nieokreślenie dolnej granicy wiekowej, po przekroczeniu której dopuszczalne będzie stosowanie przepisów ustawy,

- Ustawa powinna operować pojęciem „niedostosowanie społeczne”,

⁵² Por. tamże.

⁵³ Por. tamże.

⁵⁴ Por. tamże.

⁵⁵ Por. tamże.

⁵⁶ Por. M. Kalinowski, *Resocjalizacja nieletnich...*, s. 280.

⁵⁷ Por. P. Kobes, *Prawny system przeciwdziałania demoralizacji i przestępczości nieletnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.

- Zmianie powinny ulec przepisy: art. 4§1, art. 73§1 i §2 u.p.n.,
- Warto poddać również pod rozagę zasadność szerszego, równoległego oddziaływania zarówno na nieletniego, jak i na jego rodziców,
- Katalog przestępstw z art. 10§2 k.k. powinien zostać uzupełniony o przestępstwo zgwałcenia w typie podstawowym, a także o przestępstwo kradzieży rozbójniczej i przestępstwo wymuszenia rozbójniczego,
- Warto rozważyć wprowadzenie szczegółowych rozwiązań w zakresie zatarcia skazania wobec nieletnich, którzy odbyli karę kryminalną⁵⁸.

JUVENILE DELINQUENCY AND THE UNDERTAKEN PREVENTIVE ACTIONS

Summary

The article discussing the topic of juveniles in conflict with the law presents legal and definitional regulations in the field of juvenile delinquency. Particular attention was devoted to the regulations of the law on juvenile acting. The work contains both disciplinary and financial, as well as disciplinary and procedural elements. At the end, the author focuses on conclusions *de lege ferenda*.

Keywords: juvenile, law, violence, aggression

Nota o Autorze: dr Barbara Małgorzata Kałdon, adiunkt w Katedrze Pedagogiki Kultury i Edukacji Międzykulturowej Wydziału Nauk Pedagogicznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Zainteresowanie intelektualne Autorki skupiają się wokół zagadnień związanych z kryminologią, prawem karnym materialnym oraz prawem rodzinnym i opiekuńczym.

Słowa kluczowe: nieletni, przestępczość, profilaktyka

⁵⁸ Por. tamże, s. 293-296.